

Bernie Taft

5 pl.

Lukács György testamentuma ³²
(Australian Left Review, September 1971, pp.44-49.)

Még csak hat hét telt el azóta, hogy a Varsói Szerződés öt országa megszállta Csehszlovákiát. Összehívták Budapestre a kommunista és munkáspártok tanácskozásának második előkészítő ülését abból a célból, hogy megpróbálják megszervezni a tervezett tanácskozást. A katonai intervenció közvetlen hatása az európai kommunista pártokra olyannak bizonyult, hogy mind-össze abban tudtak megegyezni - hat hét múlva ismét összeülnek.

Ilyen légkörben hívtam fel Lukács Györgyöt budapesti otthonában, hogy megkérdezzem, tudna-e találkozni velem. Elmondtam, hogy a Gellért Szállóban üléselő nemzetközi párttalálkozón az ausztráliai párt küldötte vagyok, és megemlíttem egy közös barátunkat, aki ebben az időben az egyik nyugateurópai kommunista párt vezetője volt. "Hogyne - válaszolta - örülni fogok a találkozásnak. Mit szólna a holnap délelőttöz?"

1968 október 3. délelőttjét Lukács Györgygel töltöttem, Dunára néző dolgozószobájában. Megkönnyebbült, amikor kiderült hogy tudok németül, azon a nyelven, amelyen legtöbb munkáját írta. Elmondta, hogy az angolban kevésbé érzi otthonosan magát. Lukácsot rendkívüli módon érdekelte, hogyan viszonyultak az előkészítő tanácskozás képviselői a csehszlovák szituációhoz, és kérdéseket tett fel.

Beszélgetésünkről részletes jegyzeteket készítettem. Lukács megígértette velem, hogy az interjút, amíg él, nem publikálom. Elmagyarázta, hogy csupán rövid ideje vették vissza a kommunista pártba (a Magyar Szocialista Munkáspártba), miután az 1956-os magyarországi eseményekben való részvétele következtében kizárták. "A nézeteimet ismerik, de nem akarom nyilvánosan oponálni a párt politikáját."

A csehszlovákiai intervenció rendkívül felizgatta. Találkozásunk során többször is visszatért rá. "Határozottan ellenzem az intervenciót - mondotta - , de nem szeretném, ha bármilyen szocialista-ellenes hisztériába belekevernének. Ugyanakkor semmi olyat sem akarok tenni, ami veszélyeztetné a csehszlovák gazdasági reformokat. Ugyanakkor, mint teoretikus, fenntartom azt a jogomat, hogy kifejthessem nézeteimet. Nem akarok résztvenni a kiabálásban, de szeretném tisztázni a felmerülő elméleti kérdéseket."

Az intervenciót tragédiának látta, de egyben olyan tünetnek is, amely jellemző a szocialista országok válságára. "A Sztálin-éra és az, amit maga után hagyott, csökkentette a kommunizmus vonzerejét. Hasonlítsa össze, mekkora a Szovjetunió vonzereje ma, és mekkora volt Oroszorszáé 1917 után, amikor éhezett az ország. Egy évtizedes helyes politikára van szükség, hogy visszaállítsa a kommunizmus vonzerejét. Sajnos a tőkés rendszer hanyatlásának nagy folyamatát ellensúlyozzák a Szovjetunióbeli negatív események. A csehszlovákiai intervenció eredményeképpen Brezsnyev tette Nixont az USA elnökévé."

Lukács kritikusan szemlélte bizonyos tendenciákat Csehszlovákiában a Dubcek korszak alatt. Kiemelte a Masaryk körüli kultuszt és a sajtószabadságot.

"Helytelenem a teljes sajtószabadságot és a többpártrendszer létrehozását. Helytelen a sztalinizmus alternatívájaként a polgári demokrácia felé közelíteni. Nem ez az alternatíva. Nem térhetünk vissza a polgári demokrácia heroikus korszakába. Ilyen tendenciák léteztek Csehszlovákiában, s ezeket le kell küzdeni. A sztalinizmus valódi alternatívája a párizsi kommün elveihez, az 1905-höz és 1917-hez, 1921-hez, az alulról kiépített munkástanácsokhoz való visszatérés. Ezeket a kérdéseket még tisztázni kell. De nem szeretném a cseheket éppen most kritizálni, amikor nagy nehézségek között vannak."

Megkérdeztem, hogy vélekedik a Szovjetunióbeli politikai változások kilátásairól. Ezt válaszolta: "Az antisztalinista fejlődés jövője nagyon homályos. Meg kell vallanom, hogy túlbecsültem a jelenlegi vezetők intelligenciáját. Nem számítottam az intervencióra. Sokk függ attól, hogy vajon van-e olyan csoport a vezetésen belül, amely fel fogja ismerni, hogy milyen veszélyt jelent a jelenlegi tendencia mind a Szovjetunió, mind a szocializmus szempontjából. De nem ismerjük kellőképpen a belső helyzetet. Ezek a szovjet vezetők apparatcsikok, menedzserek. Hruscsov politikus volt, még ha rossz politikus is. De ezek nem politikusok. Az intervenció még rosszabbá tette a róluk alkotott véleményemet. Hülye diláttánsok voltak. (Die blödsten Dilettanten waren sie.) Mindmáig se tudtak egyetlen embert se

(találási)

aki vállalta volna: én hívtam be az oroszokat."

Arra ^akérdésre válaszolva, hogy mit tart az intervenció fő okáinak, Lukács ezt mondta: "A megszállás fő motivuma az volt, hogy minden opozíciót leromboljanak. Sztálin halála után világossá vált, hogy a gazdasági rendszer nem működhet tovább demokratikus reformok nélkül. Még most is ez a nagy feladat. Az oroszok attól félnek, hogy szembekerülnek egy reform-ellenzékkel. Amíg az ellenzék művészekre és írókra korlátozódik, megbirkóznak velük - mármint lecsukják őket. De Szacharov levele arról tanuskodik, hogy a műszaki értelmiség is lázongani kezd. Ugyanakkor a Szovjetunió nemzetközi hatalmi pozícióját tekintve függ a műszaki értelmiségtől. Ezeket már nem csukhatják le. A komisszárok tudtak bánni az akkori munkásosztállyal, de a moszani vezetők nem tudnak megbirkózni az ilyenekkel. Hadd illusztráljam ezt egy világháborús példával. Miért sikerült az USA-nak az atombomba előállítására és miért nem sikerült Németországnak? Két okból. Először is, az amerikaiakhoz emigráltak többen a legjobb német tudósok közül. Másodszor, sok esetben Németország saját tudósai nem adták bele szívéket a munkába. Az ilyesmi nem újdonosság. A Szovjetunió sem kerülheti meg ezt a problémát."

Magáról és néhány modern marxista szerzőről szólva Lukács ezt mondotta: "Hivatalos szovjet körök még mindig nagy fenntartással bánnak velem. Általában nem támadnak, csak ignorálnak. 1957 óta az NDK-ban halottnak számítok."

"Kolakovskyyval nem értek egyet, de tiszetelem. Nem hiszem, hogy magát a marxizmust revideálni kellene. Meg kell érteni és alkalmazni kell a marxista módszereket, különösen olyan szférákban, amelyekben elmaradtunk, így a politikai gazdaságtanban. Marcuse és Bloch utpista, én viszont marxista vagyok. Isaac Deutscher nagyon értelmes ember volt, de nagyon részrehajló Trockij javára. Eltorzítja a Lenin és Trockij közötti viszonyt."

Mikor kérdést intéztem Lukácséhoz a marxizmusnak a közgazdasági elmélet terén való elmaradásáról, így válaszolt: "1929-ben úgy látszott számomra, hogy az utolsó általános ciklikus válság tanúi vagyunk. Ilyen válság többet nem következik be. Új szakasról van szó. Ezt a problémát tanulmányozni kell és meg kell oldani. Ezt mindmáig nem tették meg."

Ennek az új szakasznak - amelynek új szakasznak kell lennie a marxista elemzésben is - az a magyarázata, hogy Marx a gépi kapitalizmussal foglalkozott. Marx korában a legtöbb fogyasztási cikket nem tőkés üzemekben állították elő. Azt a csekély személyes fogyasztást, amely a munkásosztály részéről volt, kisiparosok látták el. Ezen kívül tanúi vagyunk a szolgáltató ágazatok növekedésének. Ezek a dolgok strukturális változást jelentenek a kapitalizmusban. A kapitalizmus most a munkásosztály fogyasztásától függ. A munkásban mint fogyasztóban is érdekelt, nem csupán mint a kizsákmányolás forrásában, mint Marx korában."

Arra kérdésre, hogy milyenek látja nyugaton a kommunista mozgalom perspektíváit, Lukács ezt válaszolta: "Pesszimista vagyok. Tény, hogy a Szovjetunió marad a modell, bármit is tegyünk."

Az új baloldaltól ezt mondta: "Nagy rokonszenvvel tekintek rá, mint a manipulált társadalom oppozíciójára kezdetére. 1945-ben úgy látszott, hogy a manipulált társadalom teljesen tért hódít. A jelenlegi fejlődés csak kezdet egy oppozíciónak, amelynek kibontakozása évtizedekig tarthat. Hasonlít a korai gépromboláshoz. Progresszív volt az is, de valódi fejlődés csak akkor vált lehetségessé, amikor egy új szakasz következett be. A valódi perspektívák a hosszútávú effektusban és fejleményekben rejlenek. Helytelenítem azt a negatív magatartást, amelyet a Francia Kommunista Párt kialakított ezekkel a fejleményekkel szemben. Az Olasz Kommunista Párt sokkal kevésbé rekedt meg a sztálinizmusban. Ez részben Togliatti érdeme."

Megkérdeztem, mik voltak korábbi reményei és mik a jelenlegi kilátások a Szovjetunióbeli desztalinizálást illetően.

Válasza ez volt: "Kezdetől fogva pesszimista voltam. Ugy fogalmaztam, hogy a sztálinizmust sztálinista módszerekkel akarják leküzdeni. Ezt felhozták ellenem. De igazam volt. Sztálin elmélet és taktika viszonyát visszajára fordította. A taktikát az elmélet elé helyezte és taktikai szükségszerűségek igazolására elméleteket kreált. Amíg ezt le nem küzdjük, a desztalinizálás frázis marad. Nem az kérdés, hogy egy ember vagy egy kollektiva cselekszik bürokratikusán. A kérdés az, hogy elmélet vagy taktika az elsődleges. Vegyük például Sztálinnak az osztályharc

éleződéséről szóló elméletét. Miért jött elő ezzel? A perek kapcsán felmerülő taktikai kényszerűségből. Ez a kérdés lényege. Amíg a taktika az elsődleges, sztálinisták maradunk. Ezért úgy vélem, hogy a marxizmushoz való visszatérés nagyon fontos gyakorlati kérdés és nem csak egy elméleti kérdés. A szovjet vezetők Csehszlovákia kérdését taktikai megfontolásaik alapján kezelték. Ez volt az elsődleges, elméleteket kreáltak, hogy azok a taktikai igényekhez igazodjanak."

Megkérdeztem Lukácsot, hogy szerinte miért nem tudnak a szovjet vezetők megszabadulni attól, hogy a taktikai kérdéseket tekintsék elsőnek.

Igy válaszolt: "Igy nevelték őket. Akik ma ötven évesek, harmincévet éltek a sztálinizmusban."

Majd hozzátette: "Elvesztettük a szabadság szocialista perspektíváját. Kapituláltunk a manipulált társadalom előtt. Illuzió abban hinni, hogy a Szovjetunió gazdasági haladása támogatást szerezne nekünk. Sok munkás ugyanebben részesül a kapitalizmusban is. Én ugyan teljes mértékben a gazdasági fejlődés híve vagyok, de a nagyobb fogyasztás még nem jelent nagyobb szocialista perspektívákat. Ha nem ismerjük el, hogy válságban vagyunk, nem is fogunk kikerülni belőle. Olyan korszakot élünk, amelyben a szocialista eszmény elhomályosul. Gondoljon Bernstein tézisére, hogy a mozgalom minden, a cél semmi. Valóban ma is hasonlóan van. A szocialista perspektívákat meghagytuk Marcuse-nak és Blochnak. A manipuláció nemcsak a kapitalizmus jellemzője, a szocializmusban is van manipuláció. A manipuláció ellenzői a létező szocializmust nem tekintik modellnek. És joggal. Lenin mondta, már elég régen, hogy osztályokat nem lehet becsapni."

"A Marxhoz való visszatérés ideológiai kérdéskörforradalom. Ugy vélem, hogy a cseh elvtársak nem bírálták kellően a nem-marxista nézeteket. Vegyük például az abszolút szabadság eszméjét. Ilyesmi nem létezhet. Egyszerű dolog azt mindeni, hogy mindnyájunknak szabadságra van szüksége. Ezzel sokban

egyét is értek. De ha fajgyűlölő propagandát terjesztenek, megengedjük mi ezt? Én ilyen esetekben adminisztratív módszereket alkalmaznánk. Nonszensz azt mondani, hogy teljes egyenlőség létezik. 1956-ban több diák arra kért, intézzem el, hogy fordítsák le a nyugati filozófusok néhány művét. Azt mondtam, hogy nem fogunk megkülönböztetés nélkül fordíttatni. Tanuljatok meg németül, ha Heideggert akarjátok olvasni."

Magáról szólva elmondotta, hogy az oroszok 1941-ben le tartóztatták. "Két hónapot töltöttem börtönben. Dimitrov személyes közbenjárásának köszönhetem, hogy kiengedtek."

A kommunista mozgalom helyzetét tárgyalva Lukács ezt mondta: "Ebből a borzasztó válságból az jelentheti a kiutat, ha több párt visszatér a marxizmushoz. Ez a sztálinizmus leküzdéséhez vezethet. Magában a Szovjetunióban is népmozgalmat tükröz Jevtusenko és Szolzsenyicin. Nem lehet másképp."

Lukács keserűen nyilatkozott az antiszemitizmus megnyilvánulásairól a szocialista országokban. Emlékeztetett arra, hogy Engels az antiszemitizmust "az ostobák szocializmusának" nevezte. Hozzátette még: "Eltulozzák Izrael és a cionizmus befolyását. Ez is a taktika prioritásával kapcsolatos. Erre megy vissza. Bizonyos taktikai szükségszerűségeket szolgál. De egy marxista nem tenne ilyet. Ez a hamis prioritás készíti a bürokratákat, hogy ezt tegyék."

Megkérdeztem, milyennek itéli meg a szocialista országok fejlődésének távlati kilátásait. "Több mint nyolcszáz évre volt szükség, hogy a feudalizmus berendezkedhessék. Eppen maot mult ötven éve a szocialista forradalomnak. Száz vagy akár háromszáz évig is áttrthat, amíg a szocializmus kialakul. Viszonylag hosszabb átmeneti idővel kell számolnunk, mint gondoltuk. Mindez jelentős mértékben tőlünk fog függeni, attól, amit Lenin a szubjektív tényezőnek nevezett. Én minden megteszek, amit csak

tudok, hogy elméletileg hozzájáruljak a marxizmus rőneszanszához. Másrészt az is lehet, hogy nem fog olyan sokáig tartani. Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a történelemben nagy ugrások vannak. Megéltem a Habsburg- és a Romanov-birodalmak bukását. A maguk idejében stabilnak és örökké^{való}tartónak tündek. Sok függ attól, hogy minden kommunista legyen saját feladatának tudatában. A sztálinizmus elleni reformmozgalom hosszú távon győzelmes lesz. A valódi veszély ma a passzivitás. A forradalmi káderek latens módon léteznek. A kommunista pártoknak ezekre a feladatokra kell koncentrálniuk. A nyugati polgári ideológiának a legcsekélyebb engedményt sem szabad tennünk attól való félelmünkben, hogy sztálinistának tartanak bennünket. Én nem teszek ilyen engedményeket."

Arról, mi történhet a szocialista országokban, ha nem vezetik be a szükséges reformokat, Lukács ezt mondta: "A tőkés restauráció nagyon nehéz, valójában lehetetlen. Még Magyarországon sinés már meg a kapitalizmus visszaállításának bázisa. 1917 nem törölhető el. Egy államkapitalista típusu rendszer lehetséges, de nincs történelmi tapasztalatunk. Ugy hiszem, az átmenet hosszú ideig fog tartani - olyan terület ez, melyen még nem sok elméleti munkát végeztek. A mozgalomnak jelenleg közös perspektívára, de különböző taktikákra van szüksége. Az oroszok azonban azt hiszik, hogy továbbra is vezethetik a mozgalmat, ahogy "enin idejében, saját irányításuk alatt. Bürokratikus illuziókban szenvednek. Az oroszoknak hatalmas tekintélyük volt 1917 napjaiban. Ma ez nincs meg nekik. Ahogy a pápa sem tudja megakadályozni a fogamzásgátló tabletták használatát, Brezsnyev sem állíthatja vissza azt a viszonyt, amelyben Lenin állt 1917-ben a kommunista mozgalommal."

Sztálin történelmi szerepét így foglalta össze Lukács: "Sztálinnak három nagy történelmi tette volt. Először is, iparosította a Szovjetuniót. Másodszer, győzelmet ért el a második világháborúban és ezáltal megkadályozta Hitler Európa feletti uralmát. Harmadszer, megteremtette annak a feltéteit, hogy megtörjék az atomfegyverek amerikai monopóliumát, és megkadályozta, hogy az amerikaiak uralják a háború utáni világot. Ez a három dolog tartós helyet biztosít Sztálinnak a történelemben. Ugyanakkor egy fél évszázadra megsemmisítette a marxizmus hatékonyságát és a szocialista perspektívákat."

Mikor beszélgetésünk végén ezt mondtam: "Lukács elvtárs, Ön meglehetősen pesszimistának"

Ön meglehetősen pesszimistának tűnik.", ezt válaszolta:
"Nem, optimista vagyok a 21.századot illetően."

x x x

A Szerkesztőség megjegyzése:

Lukács György, a viták keresztüzében álló marxista gondolkodó, irodalomteoretikus és esztéta ez év júniusában meghalt Budapesten. Bernie Taft, az Ausztráliai Kommunista Párt Nemzeti Végrehajtóbizottságának tagja interjút készített vele 1968 vége felé. Lukács őszintén beszélt vele a szocialista mozgalom néhány problémájáról, azzal a feltétellel, hogy a beszélgetést, amíg Lukács él, nem publikálják.

Australian Left
Review
September 1971

Bernie Taft, Mitglied des Pol-Büros der KP Australiens, veröffentlicht ein Interview mit Georg Lukacs in Budapest, sechs Wochen nach der Invasion der Tschechoslowakei. Bernie Taft nahm als Delegierter seiner Partei an der Konferenz der Kommunistischen Parteien in Budapest teil. Lukacs ersuchte ihn, dieses Interview erst nach Lukacs' Tod zu veröffentlichen. Er erklärte, dass er erst kurz vorher wieder in die KP aufgenommen worden war und sagte: "Sie kennen meine Ansichten, aber ich möchte nicht öffentlich gegen die Politik der Partei auftreten."

Bernie Taft schreibt, dass Lukacs über die Invasion sehr bedrückt war und im Gespräch immer wieder darauf zurückkam. "Ich bin absolut gegen die Intervention," sagte er, "aber ich will mich nicht der antisozialistischen Hysterie anschliessen... Ich möchte nicht an dem Geschrei teilnehmen, die damit zusammenhängenden theoretischen Fragen jedoch klarstellen." Er betrachtete die Intervention als Tragödie, aber auch als ein Symptom für die Krise der sozialistischen Länder. "Die Stalin-Ära und ihre Folgen haben die Anziehungskraft des Kommunismus vermindert. Vergleichen Sie die Anziehungskraft der Sowjetunion heute mit der Russlands 1917, als das Land hungerte. Es wird ein Jahrzehnt richtiger Politik notwendig sein, um die Anziehungskraft des Kommunismus wiederherzustellen. Leider steht dem grossen Prozess des Niedergangs des kapitalistischen Systems die negative Entwicklung in der UdSSR gegenüber."

Lukacs kritisierte einige Erscheinungen in der Tschechoslowakei während der Dubcek-Ära und meinte, dass die völlige Pressefreiheit und die Zulassung mehrerer Parteien falsch gewesen sei. Das sei nicht die Alternative zum Stalinismus. "Die wirkliche Alternative zum Stalinismus ist die Rückkehr zu den Prinzipien der Pariser Kommune, zu 1905 und zu 1917-1921, zu den Arbeiterräten, die von unten entstehen. Diese Fragen müssen klargestellt werden. Aber ich möchte die Tschechen nicht jetzt, da sie in grossen Schwierigkeiten sind, kritisieren!"

Über die Perspektive politischer Veränderungen in der SU befragt, meinte Lukacs: "Die Zukunft der antistalinistischen Bewegung ist sehr unklar. Ich muss gestehen, dass ich die Intelligenz der gegenwärtigen Führer überschätzt habe, ich habe die Intervention nicht erwartet. Viel hängt davon ab, ob in der Führung eine Gruppe existiert, die die Gefahr des gegenwärtigen Trends für die Sowjetunion und für den Sozialismus erkennen wird. Aber wir kennen die innere Lage nicht gut genug. Diese Sowjetführer sind Apparatschiks, Manager. Chruschow war ein Politiker, wenn auch ein schlechter. Aber sie sind keine Politiker. Die Intervention

II

hat meine Meinung über sie noch verschlechtert. Sie haben (das wird deutsch zitiert) wie die blödesten Dilettanten gehandelt. Bis jetzt waren sie nicht imstande, auch nur einen Menschen zu nennen, der gesagt hätte, 'ich habe die Russen ins Land eingeladen' ".

Auf die Frage, was er als Hauptursache für die Intervention betrachte, sagte Lukacs: "Der Hauptgrund für die Invasion war die Vernichtung jeder Opposition. Nach Stalins Tod wurde es klar, dass das Wirtschaftssystem ohne eine demokratische Reform nicht überleben kann. Das ist auch jetzt die grosse Aufgabe. Die Russen fürchten, dass die Reform in eine Opposition übergehen könnte. Solange die Opposition sich auf Künstler und Schriftsteller beschränkt, können sie damit fertig werden - sie können sie einsperren. Aber Sacharows Brief zeigt, dass auch die technische Intelligenz zu rebellieren beginnt. Die Sowjetunion hängt aber in ihrer Stellung als Weltmacht von der technischen Intelligenz ab, die können nicht eingesperrt werden. Die Kommissare können mit der alten Arbeiterklasse umgehen, aber mit diesen Leuten können sie nicht fertig werden..."

Über sich selbst sagte er: "Offizielle Sowjetkreise behandeln mich noch immer mit grosser Zurückhaltung, im allgemeinen werde ich nicht angegriffen, sondern einfach ignoriert. In der DDR bin ich seit 1957 ein toter Mann."

Auf eine Frage über Probleme der Wirtschaftstheorie meinte er: "1929 schien es mir, als ob wir Zeugen der letzten allgemeinen zyklischen Krise wären. Diese werden nicht wiederkommen. Wir befinden uns jetzt in einer neuen Periode. Dieses Problem muss studiert und gelöst werden. Bis jetzt ist das nicht geschehen. Die Ursache liegt darin, dass Marx mit dem Maschinenkapitalismus zurecht kam, und wir jetzt in einer neuen Ära leben - die auch eine neue Ära in der marxistischen Analyse sein sollte. Zu Marx' Zeit wurden die meisten Konsumartikel nicht in kapitalistischen Betrieben hergestellt. Der geringe persönliche Konsum der Arbeiterklasse wurde von Handwerksbetrieben geliefert. Dazu kommt noch die starke Entwicklung der Dienstleistungsbetriebe. Diese Dinge bedeuten eine strukturelle Veränderung des Kapitalismus. Jetzt hängt der Kapitalismus von der Konsumkraft der Arbeiterklasse ab. Er ist an den Arbeitern als Konsumenten interessiert, nicht nur als Ausbeutungsquelle, wie zu Marx' Zeiten." Auf die Frage nach den Perspektiven der Kommunistischen Bewegung im Westen sagte er: "Ich bin pessimistisch. Tatsache ist, dass die Sowjetunion das Modell bleibt, was immer wir tun."

Über die neue Linke: "Ich betrachte sie mit grosser Sympathie, als den Beginn einer Opposition gegen die manipulierte Gesellschaft. 1945 sah es so aus, als ob die manipulierte Gesellschaft den Sieg davontragen würde. Aber die gegenwärtige Entwicklung ist nur der Beginn einer Opposition, die zu ihrer Entfaltung vielleicht Jahrzehnte brauchen wird. Es ist wie die einstigen Maschinenstürmer. Das war progressiv, obwohl die wirkliche Entwicklung erst möglich war, als ein neues Sta-

III.

dium erreicht wurde. Die wirkliche Perspektive liegt in ihrer Wirkung auf lange Sicht und in der weiteren Entwicklung. Hier beurteile ich die negative Haltung der französischen KP zu dieser Entwicklung kritisch. Die italienische KP ist viel weniger mit dem Stalinismus verwachsen. Das ist zum Teil das Verdienst Togliattis."

Zur Entstalinisierung in der SU: "Ich war von Anfang an pessimistisch. Ich sagte, sie wollen den Stalinismus mit stalinistischen Methoden überwinden. Sie haben mir das übel genommen, aber es war richtig. Stalin hat das Verhältnis von Theorie und Praxis umgekehrt. Er stellte die Taktik vor die Theorie und schuf Theorien, um die taktischen Notwendigkeiten zu rechtfertigen. Wenn wir das nicht überwinden, bleibt die Entstalinisierung eine Phrase. Ob ein Mann oder ein Kollektiv bürokratisch handeln - das ist nicht die Frage. Die Frage ist, ob die Taktik oder die Theorie den Vorrang hat. Nehmen wir als Beispiel Stalins Theorie von der Verschärfung des Klassenkampfes. Warum hat er sie aufgestellt? Wegen taktischer Notwendigkeiten zur Zeit der Prozesse. Das ist die wesentliche Frage. Solange die Taktik den Vorrang hat, bleiben wir Stalinisten. Daher glaube ich, dass die Rückkehr zum Marxismus eine sehr wichtige praktische und nicht nur eine theoretische Frage ist. Die sowjetischen Führer haben die Frage der Tschechoslowakei auf Grund taktischer Erwägungen behandelt. Das hatte Vorrang. Dann produzierten sie Theorien, die die taktischen Notwendigkeiten begründen sollten."

Bernie Taft fragte Lukacs, warum seiner Meinung nach die sowjetischen Führer sich nicht davon frei machen könnten, die taktischen Erwägungen in den Vordergrund zu stellen. Er antwortete: "Sie sind so erzogen worden. Dreissig Jahre Stalinismus, das war der Inhalt des Lebens der heute Fünfzigjährigen. Wir haben die wirkliche sozialistische Perspektive der Freiheit verloren. Wir haben vor der manipulierten Gesellschaft kapituliert. Es ist eine Illusion zu glauben, dass der wirtschaftliche Fortschritt der Sowjetunion uns Sympathien einbringen wird. Viele Arbeiter haben dasselbe unter dem Kapitalismus. Ich bin für die wirtschaftliche Entwicklung, aber ein grösserer Konsum heisst noch nicht, grössere sozialistische Perspektiven. Wenn wir nicht zugeben, dass wir uns in einer Krise befinden, werden wir nicht aus ihr herauskommen. Wir befinden uns in einer Periode des Verblässens der sozialistischen Ideale. Vergleichen Sie Bernsteins Ansicht, dass die Bewegung alles, das Ziel nichts ist. Heute ist es ähnlich. Wir haben die sozialistischen Perspektiven Marcuse und Bloch überlassen. Manipulation ist nicht nur ein Zug des Kapitalismus, auch im Sozialismus gibt es Manipulation. Jene, die gegen die Manipulation sind, sehen den bestehenden Sozialismus nicht als ein Modell an, und mit Recht. Es war Lenin, der vor langer Zeit sagte, dass man Klassen nicht täuschen kann. Die Rückkehr zu Marx ist eine ideologische Revolution."

Als wir über sein Leben sprachen, sagte er, dass er 1941 in der Sowjetunion verhaftet war. "Ich verbrachte

zwei Monate im Gefängnis. Erst durch persönliche Intervention Dimitrows wurde ich freigelassen."

Über die Lage der kommunistischen Weltbewegung: "Der Ausweg aus dieser Krise ist für die meisten Parteien die Rückkehr zum Marxismus. Das könnte noch zur Überwindung des Stalinismus führen..." Lukacs sprach voll Bitterkeit über die Erscheinungen des Antisemitismus in den sozialistischen Ländern. "Der Einfluss Israels und des Zionismus wird furchtbar übertrieben. Auch das hängt mit dem Vorrang der Taktik zusammen. Das dient taktischen Erwägungen, aber ein Marxist würde es nicht tun. Diese falsche Priorität veranlasst Bürokraten dazu, es zu tun."

Taft fragte ihn über seine Meinung zur Perspektive der sozialistischen Länder. "Der Feudalismus hat 800 Jahre gebraucht, um sich zu festigen. Jetzt sind es über 50 Jahre seit der sozialistischen Revolution. Es kann 100 oder sogar 300 Jahre dauern, bis der Sozialismus sich entwickelt. Wir müssen eine relativ längere Übergangsperiode erwarten, als wir angenommen hatten. Es wird in hohem Masse von uns abhängen, von dem, was Lenin den subjektiven Faktor nannte. Ich möchte, so viel ich kann zur Renaissance des Marxismus beitragen. Vielleicht wird es auch nicht so lange dauern. Wir dürfen nicht vergessen, dass die Geschichte manchmal grosse Sprünge macht. Viel hängt davon ab, dass jeder Kommunist sich seiner Aufgabe bewusst wird. Die Reformbewegung gegen Stalin wird in langer Sicht siegreich sein. Die wirkliche Gefahr ist heute Passivität. Revolutionäre Kader sind latent vorhanden. Wir dürfen nicht die geringste Konzession gegenüber der bürgerlich-westlichen Ideologie machen, aus Angst als Stalinisten betrachtet zu werden. Ich mache solche Konzessionen nicht."

Auf die Frage, was in den sozialistischen Ländern geschehen könnte, wenn die notwendigen Reformen nicht durchgeführt werden: "Die Restaurierung des Kapitalismus ist sehr schwer, faktisch unmöglich. Sogar in Ungarn ist die Basis für eine Wiederherstellung des Kapitalismus vorbei. 1917 kann nicht eliminiert werden. Ich denke, dass der Übergang lange dauern wird - hier wurde erst wenig theoretische Arbeit geleistet. Was die Bewegung heute braucht, ist eine gemeinsame Perspektive, aber verschiedene Taktiken. Die Russen glauben jedoch, dass sie auch weiterhin die Bewegung führen können wie zu Lenins Zeiten. Sie hatten 1917 eine ungeheure Autorität, heute haben sie sie nicht mehr. Ebenso wenig wie der Papst die Verwendung der Pille verhindern kann, kann Breschnew die Beziehung wiederherstellen, die Lenin 1917 zur kommunistischen Bewegung hatte..." Stalin hatte nach Lukacs' Meinung drei historische Verdienste: die Industrialisierung der Sowjetunion, der Sieg im II. Weltkrieg und die Brechung des Atommonopols der Amerikaner. "Dies sichert ihm einen dauernden Platz in der Geschichte. Gleichzeitig hat er aber die Wirkung des Marxismus und die sozialistischen Perspektiven für ein halbes Jahrhundert zerstört." Als Taft am Ende sagte: Genosse Lukacs, Sie scheinen ziemlich pessimistisch zu sein," antwortete Lukacs: "Nein, ich bin optimistisch für das 21. Jahrhundert."